

MIGRÁCIÓS PÁLYÁK, MIGRÁNS ÉLETUTAK KÖZELKÉP A SZERB–MAGYAR HATÁRRÉGIÓRÓL

Wastl-Walter Doris – Váradi M. Monika – Kocsis Károly

ABSZTRAKT: A tanulmány a 2010 és 2012 között szerbiai, magyarországi és svájci kutatók közreműködésével lezajlott nemzetközi kutatás eredményeiből kínál ízelítőt. A kutatás középpontjában a Vajdaságból Magyarországra, illetve a volt Jugoszlávia tagköztársaságaiból a Vajdaságba irányuló migráció állt. A vizsgált migrációs folyamatok elemzése során a transznacionális és etnikai migráció elméleti és fogalmi keretére támaszkodtunk. A migráció transznacionális kutatási programja sajátos perspektívát jelent, amely lehetőséget kínál a migrációs folyamatok dinamikájának és a migránsok gyakorlatainak értelmezésére. Ugyanakkor az etnikai migráció elméleti modelljei a migrációban résztvevők motivációinak, a migráció okainak és céljának megértéséhez segít hozzá, s az etnicitás a migránsok számára is magyarázó, értelmező keretet kínál migrációs történetük elbeszélésekor. A szerb–magyar határrégióban mozgó, az államhatárt több-kevesebb rendszerességgel átlépő migránsok gyakorlatai egy transznacionális társadalmi térben zajlanak, amelyet e gyakorlatok hoznak létre és termelnek folyamatosan újra, s amelyben források, javak, tárgyak, információk, szimbólumok mozognak, cserélődnek. Tanulmányunkban az e határrégióban mozgó migránsokról, tőkefajtákról és a migrációs hálózatokról nyújtunk rövid áttekintést.

KULCSSZAVAK: transznacionális migráció, transznacionális tér, etnikai migráció, migrációs tőkefajták, hálózatok, migráns gyakorlatok

BEVEZETŐ

Tanulmányunk a TRANSMIG nemzetközi kutatási projekt¹ néhány eredményét villantja fel. A kutatás középpontjában a Vajdaságból Magyarországra, illetve a volt Jugoszlávia tagköztársaságaiból Vajdaságba irányuló migráció vizsgálata állt. Noha a különböző háborús és békés történelmi időszakok migrációt alakító folyamatainak és struktúráinak elemzésére is törekedtünk (TÁTRAI–KOCIS–GÁBRITY–TAKÁCS, 2013), kutatásunk során a közelmúltra, vagyis a Jugoszlávia széteséséhez és új nemzetállamok kialakulásához vezető polgárháborúk által kiváltott, majd azt követő, napjainkban is zajló migrációs folyamatokra koncentráltunk, és arra törekedtünk, hogy magukat az érintett szereplőket szólítsuk és szólaltassuk meg. A kvalitatív módszereket – a migránsokkal készített félig strukturált interjúkat – alkalmazó kutatás eredményeinek értelmezése során a transznacionális és az etnikai migráció elméleti és szemléleti kereteit egyaránt figyelembe vettük, anélkül, hogy bármelyiket is kizárólagos érvényűnek tekintettünk volna (VÁRADI–WASTL–WALTER–FILEP–GÁBRITY, 2013).

¹ „Integrating (Trans-)National Migrants in Transition States. TRANSMIG. 2009–2012”, a Svájci Nemzeti Tudományos Alap és a Svájci Fejlesztési és Együttműködési Ügynökség támogatásával.

LUDGER PRIES (2001, 2010) nyomán a transznacionális migrációt és a transznacionális migráns alakját olyan ideáltípusnak tekintettük, amelyhez az egyes migrációs folyamatok és élethelyzetek csak közelítenek. Azt tapasztaltuk, hogy a valóban plurilokális, vagyis a két különböző országban található helyekhez való egyidejű, tartós és intenzív kötődés és az ehhez kapcsolódó gyakorlatok a migránsok kisebb részét, illetve a migrációs életpályáknak jellemzően egy-egy szakaszát jellemzik. A szerb–magyar határregióban mozgó, az államhatárt több-kevesebb rendszerességgel átlépő migránsok gyakorlatai ugyanakkor egy transznacionális társadalmi térben zajlanak, amelyet e gyakorlatok hoznak létre és termelnek folyamatosan újra, s amelyben források, javak, tárgyak, információk, szimbólumok mozognak, cserélődnek. A transznacionális tér és migráció, a transznacionalitás elméleti megközelítése és fogalmi készlete egy lehetséges értelmezési keretet kínál, mindenekelőtt a migráció dinamikájának és a migránsok transznacionális gyakorlatainak, kötődéseinek megértésében. Abban azonban nem nyújt segítséget, hogy megértsük, kik és miért is indulnak el, hagyják el otthonukat. Azok a migránsok ugyanis, akikkel a kutatás során találkoztunk, határon túli kisebbségként, vajdasági magyarként jöttek/érkeztek Magyarországra, illetve a volt Jugoszlávia köztársaságaiban kisebbségi(vé vált) szerbek menekültek, telepedtek át a kialakuló szerb nemzetállam, azon belül is a Vajdaság területére. Azt mondhatjuk tehát, hogy ha a vizsgált migrációs folyamatok transznacionális térben zajlanak is, maguk a migránsok az etnicitás, az etnikai hovatartozás és kötődés kategóriáit alkalmazva mesélik el és értelmezik tapasztalataikat. A migrációt kiváltó okok, személyes célok és motivációk között interjúpartnereink az anyaországba való hazatérés vágyát, a kisebbségben elszenvedett sérelmeket, a jobb anyagi körülmények, megélhetési lehetőségek vonzását egyaránt említették, s az egyes migrációs történetekben e tényezők gyakran szétbogozhatatlanul összefonódnak (FEISCHMIDT–ZAKARIÁS, 2010). Másként fogalmazva, kutatásunk során az etnikai hazatérő/visszatérő migrációra, az etnikai migráció gazdasági értelmezésére, illetve a szűkebb értelemben vett etnikai migrációra, vagyis a migrációt kiváltó taszító körülmények – üldöztetés, hátrányok, a többségi társadalomba való gyenge integráltság – meghatározó szerepére egyaránt találtunk példát.

Tanulmányunkban a transznacionalitás perspektívájából tekintünk a vizsgált migrációs folyamatokra, kapcsolódva ahhoz a megközelítéshez, amely szerint a migráció transznacionális kutatása „nem annyira a (többé-kevésbé) empirikus jelenségek sorát jelenti, mint inkább egy (többé-kevésbé) teoretikus perspektívát, a migráció sajátos felfogását. (...) Ebben az esetben nem az a kérdés, hogy egy migrációs folyamat milyen mértékig transznacionális, hanem az, hogy a transznacionális perspektíva segítségével hogyan tudjuk megérteni általában és egy-egy specifikus formájában a migrációs folyamatokat” (GUSTAFSON, 2004: 68–69.).

MIGRÁCIÓ ÉS TRANSZNACIONALITÁS

BASCH és szerzőtársai a transznacionalitás fogalmával azt a jelenséget írják le, hogy a migránsok egy másik országban letelepedve sem szakadnak el származási országtól, családi, gazdasági, szociális, vallási, kulturális, politikai kapcsolatokat tartanak fenn a kibocsátó országgal, viszonyaik, aktivitásaik két vagy akár több nemzetállamhoz is kötik őket (BASCH–GLICK SCHILLER–SZANTON BLANC, 1994: 7.). A kötődés a hajdani hazához – amely egyszerre jelenti a Vajdaságot és az elhagyott lakóhelyet – a vajdasági magyar migránsok többségének életében meghatározó, de az őket oda fűző kapcsolatok sűrűsége, intenzitása változó, ahogy e kötődéseket is eltérően élik meg.

LUDGER PRIES értelmezésében „a transznacionális és transznacionalizálódás fogalma olyan határokon átívelő jelenségeket fog át, amelyek – különböző nemzeti társadalmakban lévő lokalitásokhoz kötötten – viszonylag tartós és sűrű társadalmi kapcsolatokat, hálózatokat vagy társadalmi tereket hoznak létre” (PRIES, 2010: 13.). A transznacionális kapcsolatok, hálózatok és terek tartósságuk, intenzitásuk, gyakoriságuk, az egyes emberek életében betöltött jelentőségük mentén különböznek egymástól és egyfajta sorba rendeződnek. PRIES a transznacionalizálódást, a nemzetállami határokon átívelő geográfiai és társadalmi terek egyik ideáltípusaként, „társadalmi gyakorlatok, termékek, szimbolikus rendszerek alakzataiként” definiálja, amelyek „legalább két nemzetállamban található, különböző földrajzi helyeket kötnek össze” (PRIES, 2001: 18.). A kutatásunk által érintett, a magyar–szerb államhatár által elválasztott teret – amely Magyarországot és Vajdaságot fogja át, ugyanakkor egy tágabb európai és globális tér részét képezi – abban az értelemben tekinthetjük transznacionális térnek, hogy az itt élők, illetve az innen elszármazottak egy részének élete nem csak a határ egyik vagy másik oldalán található lakóhelyéhez kötődik, hanem eltérő módon és intenzitással, a másik országban elhelyezkedő településekhez (lokalitásokhoz) is fűzik különböző kapcsolatok, gyakorlatok.

PRIES a kibocsátó és befogadó országhoz fűződő kapcsolat jellegének, a migráció (gazdasági, társadalmi, kulturális, vallási, politikai) kontextusának, valamint a migráció időtávlátának dimenziói mentén a nemzethatárokon átívelő migráció, illetve migráns alakjának négy ideáltípusát rajzolja fel. Hangsúlyoznunk kell, hogy ideáltípusokról van szó, a folyamatok és élethelyzetek nyitottak, egyikből a másikba fordulhatnak át akár egy generáción belül, akár generációk között (PRIES, 2010: 59–62.). A négy modell közül az ún. diaszpóramigráció² modelljéhez akár csak közelítő migráns pályával nem találkoztunk kutatásunk során.

² PRIES (2010) a diaszpóramigráció hátterében politikai, vallási és erős lojalitási, szervezeti függőségi viszonyokat azonosít, utóbbiakra példaként az egyházak, diplomáciai testületek, transznacionális vállalatok, nemzetközi alapítványok stb. munkatársait említi.

Az *elvándorlás és bevándorlás* (emigration/immigration) klasszikus, a nagy bevándorló országokra (Németország, Egyesült Államok) jellemző modelljében az elvándorló fokozatosan integrálódik a befogadó országba, amely a következő generáció számára hazává válik. Noha a vajdasági magyar migránsok egy számukra nem idegen nyelvű, kultúrájú országba érkeztek, s van, akinek a migráció az anyaországba való vágyott hazatérést jelentette, ez a modell magyarózó erejű lehet ebben az esetben is, hiszen integrálódásuk nem minden esetben bizonyult magától értődő, konfliktusmentes folyamatnak, a finom, a vajdaságiakat a magyarországi magyaroktól megkülönböztető nyelvi, mentalitásbeli, kulturális sajátosságok sokak számára identitásuk fontos sarokkövei. Vélhetően nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a Vajdaságból Magyarországra telepedett migráns életutak döntően az el- és bevándorlás e klasszikus modellje szerint alakulnak. A kilencvenes években a polgárháborúk és azok következményei elől Magyarországra menekült s itt végleg letelepedett első generációt – egy-egy ritka kivételtől eltekintve – erős érzelmi kötelékek, szoros kapcsolatok fűzik a kibocsátó településhez, a Vajdasághoz, igaz, e kötelékek fokozatosan gyengülnek az otthon maradt szülők, rokonok halálával. A távolodás, elszakadás jóval inkább egyértelmű a második, részben már Magyarországon felnőtt, illetve itt született nemzedékben. Noha vannak olyan családok, ahol a gyerekek tudatosan ápolják vajdasági identitásukat és az őket az elődeik szülőföldjéhez kötő kapcsolatokat, már ők is Magyarországot tekintik hazájuknak, otthonuknak.

A *visszatérő migráció* (return migration) azokat a migránsokat jellemzi, akik időszakosan mozognak országok között, jellemzően azért, hogy külföldön pénzt keressenek, és addig tartózkodnak a másik országban, ameddig a szükségesnek tartott pénzt meg nem keresik. Ők tehát jellemzően nem tervezik a tartós, végleges kitelepedést. A vizsgált térségben e modellt képviselik a Jugoszláviából a szocializmus évtizedeiben útra kelt vendégmunkások. Találkoztunk olyan migránsokkal, akiknek a szülei, nagyszülei vendégmunkásként dolgoztak Németországban, az ott megkeresett pénzük javát vajdasági lakóhelyükön fektették be (pl. telket vásároltak otthon maradt gyerekeiknek). A visszatérő migráció, a vendégmunkás lét idővel végleges elvándorlással vagy visszatelepedéssel végződhet, ahogy arra is van példa, hogy tartós létállapottá válik. Utóbbira példaként említhetünk egy olyan ötvenes éveiben járó asszonyt, aki 2007 óta betanított munkásként dolgozik Budapest mellett egy multinacionális cégnél. Ő a gyermekei taníttatásának és mindennapi megélhetésének forrását teremti elő a külföldi munkavállalással. Szeretne ugyan hazatérni, mert úgy érzi, egyre inkább lazulnak az őt a szülővárosához kötő kapcsolatok, de a végleges visszatérés idejét még nem látja. Egy fiatal nő már több mint húsz éve dolgozik és lakik Szegeden, de hétvégéit mindig a vajdasági faluban tölti, ahol szülei élnek, s ahol aktívan részt vesz a helyi közösségi életben, a helytörténeti alapítvány munkájában. Azt tervezi, hogy nyugdíjas korában (ami még igen messze van) végleg

hazatelepül. Több beszélgetőpartnerunktől hallottunk arról, hogy csak aktív éveiket tervezik Magyarországon tölteni, aztán hazaköltöznek, ezért is tartották meg, látogatják rendszeresen és gondozzák hátrahagyott otthonaikat.

A *transznacionális migráció*ban résztvevő migránsok esetében a különböző országok, helyek közötti mozgás nem egyszeri vagy periodikus, a több országhoz, több lokalitáshoz való kötődés szélsőséges esetben az élet normális állapotává válhat, az esetleges letelepedés időben elhúzódó, fokozatosan végbemenő folyamat. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy ehhez az ideáltípushoz, legalábbis életük egy-egy szakaszában a Magyarországon tanuló diákok állnak legközelebb (lásd ehhez ERŐSS–FILEP–TÁTRAI–VÁRADI–WASTL–WALTER, 2011, valamint TAKÁCS–TÁTRAI–ERŐSS–FILEP–RISTIC tanulmányát e kötetben), hogy azután tanulmányaik végeztével végleg letelepedjenek Magyarországon, visszatérjenek a Vajdaságba, vagy egy másik országot válasszanak lakóhelyül. Bizonyos mértékig azok a migránsok is e típushoz közelítenek, akik munkavállalási céllal lépik át rendszeresen a szerb–magyar államhatárt. Mindkét irányba ingáznak a migránsok; van, aki Szegeden él, de Vajdaságban dolgozik, van, aki tanulmányai után visszatért a Vajdaságba, és fogorvosi diplomáját a határ mindkét oldalán hasznosítja. S olyan értelmiségivel is találkozhattunk, aki a kilencvenes években, a behívók elől sem költözött át Magyarországra, de nem csupán a vajdasági, hanem a magyarországi irodalmi, szakmai közéletbe is mélyen beágyazott, Újvidéken és Szegeden egyaránt tanít, mindkét közegben, világban otthon érzi magát, otthonosan mozog. PRIES (2010) a transznacionális migránsokról szólva kiemeli, hogy e migránsok jellemzően egyszerre kötődnek két világhoz, itt is, ott is otthon érzik magukat. Az általunk megismert migránsok közül ehhez az ideáltípushoz legközelebb azok az értelmiségiek állnak, akik két világ szellemi, társadalmi, intézményi és politikai rendszerébe ágyazottan élnek, munkájuk két országhoz köti őket, két országban rendelkeznek bankszámlával és gyakran ingatlannal is.

Rá kell mutatnunk arra, hogy a transznacionális migráció és migráns klasszikus leírásai a karib-tengeri országokból az USA-ba vándorló és az otthon maradt nagycsaláddal és a kibocsátó országgal intenzív kapcsolatokat ápoló migránsokról születtek (BASCH–GLICK SCHILLER–SZANTON BLANC, 1994). A transznacionálisként értelmezett migráció már azelőtt létezett, hogy mint fogalom és kutatási program megjelent, de kétségtelen, hogy a huszadik század vége felé a közlekedési és tömegkommunikációs technológiák tették tömegessé és mindennapivá a nemzetállami határokon átívelő kapcsolattartást. A Vajdaságból Magyarországra irányuló migrációs folyamatok megkülönböztető sajátossága ugyanakkor, hogy egymással

szomszédos nemzetállamok között zajlik, az érintett migránsok többségét³ etnikai, kulturális, történelmi, adott esetben családi kötelékek fűzik a befogadó országhoz, amelyet anyaországnak tekintenek. További sajátosság, hogy a két országban elhelyezkedő *lokalitások* egymáshoz való *térbeli közelsége* perdöntő szerepet játszik a migrációs döntésekben, abban, hogy hová települjön (hol dolgozzon, tanuljon) az otthonát ideiglenesen vagy véglegesen elhagyó vándorló.

A Magyarországon élő, Szerbiából származó bevándorlók a Duna–Tisza köze déli határrészében, legtöbbször Szegeden,⁴ valamint Budapesten telepedtek le.⁵ A bevándorlók területi koncentrációja a főváros „vonzerejének” köszönhető, míg Szeged esetében a migránsok a hátrahagyott otthonhoz (családhoz, rokonokhoz, barátokhoz) való közelséget mérlegelték. Interjúalanyaink sok esetben hangsúlyozták, a letelepedés pontos helyszínéről való döntés meghozatalakor egyik legfontosabb szempont volt: néhány órán belül haza tudnak érné. A kilencvenes évek háborús eseményei, a katonai behívók elől Szegedre menekülő férfiak közül sokan nem akartak a határtól eltávolodni. Ők ideiglenesnek tekintették helyzetüket, reménykedtek a mielőbbi hazatérésben, gyakran feleségeiket, gyermekeiket is a határ másik oldalán hagyták, míg a döntés a végleges áttelepedésről megszületett. A migrációs folyamatok irányait és intenzitását tehát nagymértékben meghatározza az átjárható államhatár közelsége/távolsága, nem véletlenül vált Szeged a Vajdaságból Magyarországra irányuló különböző: tanulmányi, munkavállalási célú migráció, végleges áttelepedés kitüntetett céltelepülésévé. A továbbiakban a határtérségben zajló migráció sajátosságaival foglalkozunk.

³ A Vajdaságból nem pusztán magyar származású, kisebbségi sorban élő migránsok telepedtek át/ menekültek Magyarországra. Sajnos nem rendelkezünk adatokkal a jugoszláviai/szerbiai migránsok etnikai kötődéséről. Interjúalanyaink között voltak egyes etnikai háttérű (pl. horvát/ szerb és magyar, szerb és német) családból érkezők, volt, aki szerb házastársával érkezett. E tanulmányban nem térhetünk ki arra, hogy e családok, migránsok miként boldogulnak Magyarországon, s hogy a migráció hogyan formálta identitásukat, kötődéseiket.

⁴ Az elmúlt években a szerb állampolgársággal rendelkező, tartózkodási- és letelepedési engedélyért folyamodó migránsok átlagosan 30–35 százaléká, a szegedi székhelyű Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Dél-alföldi Regionális Igazgatóságához fordult. Forrás: Dr. Petrik Orbánné, a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Dél-alföldi Regionális Igazgatóság vezetőjének előadása (Szeged, 2010. november 8.). A hivatal statisztikai adatai nem tartalmaznak nemzetiség-specifikus adatokat. Szeged volt és maradt a legjelentősebb migrációs célpont.

⁵ A szerb állampolgárok területi koncentrációját illetően TAKAČ és KINČEŠ Szegedet (4 481 fő), Budapestet (3 896 fő), Kecskemétet (499 fő) és Baját (336 fő) emelik ki (TAKAČ–KINČEŠ, 2010: 75.).

MIGRÁCIÓ ÉS MOBILITÁS A SZERB–MAGYAR HATÁRRÉGIÓBAN: MIGRÁNSOK, TÖKÉK ÉS HÁLÓZATOK

Középkorú és idősebb interjúpartnereink emlékeiben elevenen élnek a határátke-
lésekhez kapcsolódó élmények. A szocializmus időszakában a hatvanas évektől a
határforgalom egyre nagyobb méreteket öltött (NAGY, 2009: 463.), ám míg a jugo-
szláv útlevelel rendelkező állampolgárok szabadon mozoghattak szerte Európában,
addig a magyar állampolgárok évente egyszer léphettek Jugoszlávia területére. A
hetvenes, majd a nyolcvanas években kivirágzó „kishatárforgalom”, amely 30 km-es
övezetben biztosította a szabad személyforgalmat, a határ mindkét oldalán a legális
és illegális árukiingat bővülését eredményezte (PÁL–NAGY, 2000: 236.). A kölcsö-
nös, kezdetleges „kereskedelmi turizmus” a határ két oldalán azt jelentette, hogy
a magyarországi állampolgárok bevásárló körutakat tettek a Vajdaságban, illetve a
jugoszláv állampolgárok különböző szolgáltatásokat (vendéglátóipar, gyógyfürdők
stb.) vettek igénybe, gyakran a Magyarországon eladott hiánycikkek árából. Vajda-
sági interjúalanyaink szívesen emlékeztek ezekre a „boldog időkre”, a magas élet-
színvonalra, utazási szabadságra. A vajdaságiak ebben az időszakban egy-egy üveg
Napóleon Cognac, Vegeta fűszerkeverék, vagy néhány „nyugatról” származó pop-
és rockzenei bakelitlemezt árán akár egy balatoni nyaralást is finanszírozni tudtak.
Az emlékekben pontosan él az akkori idők aszimmetriája, az a fölényérzet, amell-
yel akkoriban a vajdaságiak a magyarországiakra néztek, akik jöttek át Szabadkára,
Gorenje hűtőt vásároltak, és a pénzváltással üzletet csináló fiatalembereket kérték,
szerezzenek jegyet az esti pornó mozira, vagy akik a budapesti Váci utcában le akar-
ták a lábukról húzni az Adidas cipőt. A magyarországi rendszerváltás, valamint a
jugoszláv polgárháború, embargó ezeket a virágzó határon átnyúló kapcsolatokat
számolta fel, s egyben újraformálta az aszimmetrikus viszonyokat. Ezzel egy időben
azonban a határforgalom új formái indultak növekedésnek: a háború és az embar-
gó okozta hiányok, az elszigeteltség az illegális kereskedelem kivirágzásához veze-
tett. Egyes becslések szerint az illegális üzemanyag-kereskedelem a határon átnyúló
gépkocsiforgalom 90%-át érintette (PÁL–NAGY, 2000: 234.), s ebben az üzletben a
magyarországiak is tevékeny szerepet játszottak. A „csencselés” például alkohollal,
dohányáruval, vagy akár gyógyszerekkel sok vajdasági család túlélését biztosította
ezekben az években.

A kilencvenes években indult meg a menekültek áradata a tragikus módon felbom-
ló Jugoszláviából. A Vajdaságból Magyarország felé irányuló menekülthullámok a
Jugoszláviában (indirekt módon Vajdaságban) zajló háborús és politikai történése-
ket követve gyengültek, illetve erősödtek fel; utoljára az 1999-ben zajló bombázások
eredményeként menekültek át sokan a szomszédos országba. Szegedi iskolaigazga-
tók arról beszéltek, hogy az 1998/1999-es tanév végén hirtelen „tömegesen jelentek
meg” vajdasági tanulók a középiskolákban. A Jugoszláviában kihirdetett háborús

rendkívüli állapot miatt az iskolák nem működtek, a szülők viszont biztonságban szerették volna tudni gyermekeiket, így áthelyezték őket szegedi középiskolákba. Az életviszonyok, a gazdasági és politikai helyzet konszolidálódásával a migráció intenzitása alábbhagyott, azonban korántsem fejeződött be. Napjaink legfontosabb migráns csoportjai a következők: fiatal szakemberek idegennyelvtudással és kezdőtőkével, vállalkozó üzletemberek, az anyaországban tanuló/képzésen résztvevő fiatalok és a legkülönfélébb munkavállalók: határ menti ingázók, szezonmunkások, „csencselők” (GÁBRITY MOLNÁR, 2008). Tapasztalataink szerint az ún. *másodlagos migráció* jelentősége sem elhanyagolható; szülők, gyerekek, testvérek követik a Magyarországon végleg megtelepedett családtagjaikat.

A vizsgált transznacionális térben a legkülönbözőbb tőkefajták áramlását figyelhetjük meg. A kulturális tőke a migránsok nyelvtudásában, végzettségében, kompetenciáiban nyilvánul meg, gondoljunk csak az ingázó egyetemi oktatókra, diákokra. Ugyanígy jelentős anyagi tőke is mozog a szerb–magyar határrégióban. A külföldi állampolgárok számára 1988-ban lehetővé tett cégalapítás az első jugoszláv cégek megjelenését eredményezte a határ térségében, elsősorban Szegeden, majd a vállalkozások alapítása és az ehhez kapcsolódó befektetések a kilencvenes évek elején mind intenzívebbé váltak (SZÓNOKYNE ANCSIN, 1997). A jugoszláv „tőkekimenekítés” már a nyolcvanas évek közepétől megkezdődött (magyar bankokban biztonságba helyezett vajdasági lakossági megtakarítások, német márkára szóló betétek), több interjúalanyunk is beszámolt arról, hogy áttelepedését megelőzően az otthon vagy Németországban vendégmunkásként megkeresett pénzét szegedi bankban helyezte biztonságba. Ebben az időszakban a cégalapítás, vállalkozásfejlesztés két tipikus útja volt jellemző. Az egyik típust a munka nélkül maradt, különböző szakmai háttérrel, ám jelentősebb vállalkozási tapasztalatokkal nem rendelkező migránsok „kényszervállalkozásai” képviselik. Ezeket a vállalkozásokat minimális tőkével hozták létre, és lényegében nem szolgáltak mást, mint hogy a magyarországi hatóságoknak bizonyítsák, a migránsok rendelkeznek olyan egzisztenciával, amelynek birtokában tartózkodásuk, letelepedésük legálisnak tekinthető. Más utat jártak be az áttelepített, illetve az elsősorban a szolgáltatások és a kiskereskedelem területén újonnan alapított vállalkozások. A piacgazdaságra való áttérés, a korábbi gazdasági szerkezet összeomlása olyan új tereket, réseket nyitott meg a magyarországi piacon, ahol a migránsok meg tudták vetni a lábukat. Ezt könnyen mobilizálható materiális és kulturális tőkéjüknek köszönhetőek: pénz, tudás, nyelvismeret, vállalkozói tapasztalatok, illetve munkamorál, vállalkozói merészség és kapcsolatok, amelyek sok esetben a korábban működtetett feketekereskedelmen alapultak (SZÓNOKYNE ANCSIN, 1997, 2007; NAGY, 2009). Pontos adatok nem ismertek arról, hogy a vajdasági magyar gazdasági elit mekkora értékű tőkét hozott a határrégióba, viszont néhány becslés kétezer vajdasági háttérrel rendelkező vállalatot említ

már a kilencvenes évek közepén (VÉGEL, 1996). Hozzá kell ehhez tennünk, hogy nem csak vajdasági magyar, hanem szerb vagy albán (elsősorban pékségeket üzemeltető) vállalkozások is megjelentek Szegeden, ezek súlyáról, a helyi gazdaságban betöltött szerepéről azonban nem rendelkezünk megbízható ismeretekkel.

Magyarország felől szemlélve a tőke mozgását, a késleltetett szerbiai átmenet második, intenzívebb szakasza hozott csak érdemi változást az ezredfordulót követően, teret adva a magyar tőkének is. Néhány nagyobb tőkebefektetésről ugyan számot adhatunk (OTP, MATÁV, MOL, Fornetti), ám a csekély számú kisvállalkozást is figyelembe véve, Magyarország tőkebefektetési szerepe és a magyar vállalkozói tőke részesedése jóval a várakozások alatt maradt. A magyarországi vállalkozók elővigyázatossága, bizalmatlansága, bizonytalansága sok esetben a kedvezőtlen törvényi szabályozásokra, a szerb partnerek körbetartozására, kölcsönös eladósodottságára vezethető vissza (BELANKA, 2007). Az empirikus kutatás során olyan áttelepült vállalkozókkal is beszélgettünk, akik az elmúlt majd’ negyed században a határ mindkét oldalán próbálkoztak vállalkozással, és ők többnyire sikertelenségekről számoltak be a jugoszláv/szerbiai oldalt illetően. Az újra és újra kiújuló háborús konfliktusok ellehetetlenítették az üzleti tervezést, a vállalkozás felépítésének és folyamatos fejlesztésének lehetőségét. A panaszok szerint a vállalkozási kezdeményezéseket a mai napig megakasztják a kedvezőtlen makrogazdasági fejlemények, a nehézkes törvényi szabályozás, valamint az eltérő és magyarországi nézőpontból kiszámíthatatlan üzleti viselkedés, erkölcs. Más ex-jugoszláv országokkal (mindenekelőtt Horvátországgal, Szlovéniával) azonban stabil és erős gazdasági kapcsolatok épültek ki/épültek újra. Sikeresek azok a multinacionális kereskedelmi cégek is, magyarországi irányító székhellyel, amelyek sok esetben vajdasági származású kereskedelmi képviselőiken keresztül látják el termékeikkel a szerbiai piacot.

A vajdasági migránsok Szeged gazdasági fejlődéséhez az ingatlanpiac felvirágoztatásával is hozzájárultak. A kilencvenes évek kezdetén a bevándorló/letelepedni szándékozó vajdaságiaknak köszönhetően – akiknek egy része a határ másik oldalán saját vajdasági ingatlanjaiktól mielőbb szabadulni igyekezett – az ingatlanárak jelentősen megemelkedtek. Ezzel szemben a Vajdaságból menekülők ingatlanjaikat sok esetben áron alul tudták csak értékesíteni; a vonzó árakon értékesített házakat a tehetősebb szerb menekültek vásárolták fel. Az ingatlanok eladásából származó bevételből a tulajdonosok Szegeden, illetve más határ menti településeken lakásokat, házakat vásároltak. Mások viszont reménykedtek a gazdasági fellendülésében, a helyzet javulásában, vagy azt tervezik, hogy legkésőbb nyugdíjas korukban visszatérnek, ezért nem adták el vajdasági ingatlanjukat; rendszeresen hazatérnek, vannak, akik jelentős forrásokat investálnak a karbantartásba, a látogatások között pedig rokonok, szomszédok felügyelnek az üresen álló házra.

A vajdasági magyar migránsok magyarországi boldogulásában az *etnicitás kulturális és szimbolikus tökéként egyaránt szabályozó szerepet játszik* (BRUBAKER, 1998). Nyilvánvaló, hogy a magyar nyelv ismerete, a kulturális, történelmi és szimbolikus kötődések az új magyarországi környezetben értékes, mobilizálható, a beágyazódást, integrálódást jelentős mértékben támogató erőforrást jelentettek/jelentenek. A migránsok történetében az etnicitás azonban nem egyszerűen a migránsok magyar származásához, hanem kitüntetetten vajdasági kisebbségi státuszához s az ezekből fakadó sajátos tudáshoz, tapasztalatokhoz kötődve is megjelenik. A multietnikus környezetnek köszönhető nyelvtudás, kulturális tapasztalat és kapcsolatrendszer sok esetben a magyarországi megélhetés, boldogulás alapja lehet. Példaként említhetjük a mérnökembert, aki szerb nyelvtudását törvényszéki fordítóként és tolmácsként tudja kamatoztatni; az áttelepült vállalkozót, aki gyümölcsöző kapcsolatokat ápol horvát üzleti partnereivel; a magyar–szerb családban felnőtt fiatalembert, aki egy multinacionális kereskedelmi cég alkalmazottjaként az ex-jugoszláv területek kereskedelmi képviselője; a horvátországi ingatlanügynökséget működtető férfit. Szegeden az a horvát–magyar családból származó óvónő is boldogul, aki szerb férjével menekült át a városba, ahol most egy nemzetiségi program keretében szerb nyelvű foglalkozásokat tart óvodásoknak. Az etnicitás, a kisebbségi, multikulturális közegben szerzett tapasztalatok a vajdasági migránsok elbeszélte élettörténeteiben nem egyszer a sikeres magyarországi pályafutás értelmezésének alapjaként szolgálnak; kisebbségiként megtanulták, hogy mindenért többet kell teljesíteniük, mint a többségi társadalomhoz tartozóknak, innen fakad a munkabírásuk és szorgalmuk, a több nemzetiséggel való egymás mellett élés tapasztalata ugyanakkor toleránsabbá és nyitottabbá tette őket a környezetükkel szemben, mint sok magyarországi magyart.

A migráció folyamatában a *migrációs hálózatok* jelentik az egyik legfontosabb erőforrást (BRAH, 1996; CAGLAR, 2006; DAHINDEN, 2005; FAIST, 2000, 2004; LEITNER–EHRKAMP, 2006; SMITH, 2003; VERTOVEC, 2004), amelyek átszövik és folyamatosan újratereik a migráció transznacionális tereit. A transznacionális hálózatokról szóló kutatások részben a hálózatok kialakulását, működési mechanizmusait elemzik (ÖZVEREN–FAIST, 2004), részben az ilyen típusú hálózatok felépítéséhez és fenntartásához kapcsolódó érdekeket (FILEP, 2009) vizsgálják. A kutatások azonban mindenekelőtt a transznacionális migráns hálózatok tartalmára koncentrálnak. A hálózatok előzetes tudást, információkat biztosítanak az utazási, munka- és szálláslehetőségekről, az érkezés után segítenek az elhelyezkedésben, megfelelő lakás megtalálásában, a különböző hatóságok útvesztőiben való eligazodásban. A hálózatok az egzisztenciális, alkalmanként anyagi segítség mellett érzelmi és erkölcsi támaszt is nyújtanak, ami a migránsok komfort- és biztonságérzetét erősítik. A hálózatokon keresztül áramlanak a kibocsátó országban élő családtagokhoz,

rokonokhoz juttatott pénzbeli átutalások; ezek a pénztömegek a kibocsátó országok bruttó hazai termékének jelentős részét jelenthetik. A befogadó és kibocsátó országok között létrejött hálózatok a migráció szándékával kapcsolatos döntésekben is perdöntőek (GÖDRI, 2004; MASSEY et al., 2001; TILLY, 2001). A szegedi középiskolás vagy egyetemista diákok többek között azért döntöttek úgy, hogy Magyarországon tanulnak tovább, mert már voltak olyan rokonaik, ismerőseik, barátaik, akik erre az útra léptek, és így hiteles információkkal szolgálhattak pl. az ösztöndíj-lehetőségekről, kollégiumi körülményekről, az oktatás színvonaláról, s egyúttal a migrációt bátorító mintát is jelentettek. A hálózatnak azonban nem csak a már áttelepedettek a tagjai, hanem az otthon maradók is, szülők és tanárok, akik maguk is szerzik, szűrik, továbbítják az információkat, s támogatásukkal hozzájárulhatnak a migrációs döntések meghozatalához. Ezek a támogató migrációs hálózatok segítenek a migrációval járó kockázatok és veszélyek minimalizálásában, hozzájárulnak az eredményes beilleszkedéshez, integrálódáshoz, ugyanakkor modellt kínálnak.⁶ Más szavakkal, a hálózatok hozzájárulnak ahhoz, hogy a migráció akár generációkon átívelő legitim individuális és kollektív életstratégia legyen, vagyis maguk is a migrációt generáló és tápláló tényezők. Van arra is példa, hogy egész hálózatok áttelepülnek a befogadó országba; egy értelmiségi, a vajdasági kulturális életben dolgozó interjúalanyunk mesélt arról, hogy akkor jött el, amikor már elfogytak körülötte az emberek, minden barátja, kollégája Magyarországra települt, nem tehetett mást, követte őket.

A szerb–magyar határrégiót is átszövik a migránsok hálózatai. Több vajdasági magyar családnak voltak olyan családi, baráti, szakmai, vagy üzleti jellegű kapcsolatai a határ magyarországi oldalán, amelyekre azután az áttelepedés előkészítése során s azt követően is támaszkodhattak. Beszélgetőpartnereink gyakran említették a már Magyarországon élő rokonaik, barátaik, ismerőseik vagy „egy ismerős ismerősnek” segítségét, amely nélkülözhetetlennek bizonyult a kezdeti időszakban: volt hol meghúzni magukat, információkat kaptak, amelyek segítettek eligazodni a hivatalos útvesztőkben, helyzetük legalizálásában.

Sajátos migrációs támogató hálózatként, intézményesült szervezatként jött létre a VMDK Szegedi Tagozata is, még 1992-ben. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a jugoszláviai helyzet egyhamar nem rendeződik, és a remélt hazatérés egyre távolabbra tolódik, a vajdasági magyar migránsok szükségesnek találták, hogy szervezett, koordinált segítséget nyújtsanak mind nagyobb számban érkező sorstársaiknak. Irodájukban mindenkit megismertettek a letelepedést szabályozó törvényekkel, szabá-

⁶ Az Identitás Kisebbségkutató Műhely kutatási eredményei szerint a magyar egyetemeken tanulók 35,6%-ának olyan családtagjai vannak, akik korábban, illetve pillanatnyilag Magyarországon tanulnak; ezzel szemben a szerbiai egyetemek magyar hallgatóinak mindössze 9,4%-a rendelkezik ilyen jellegű hálózatokkal (IKM, 2010).

lyokkal, segítettek a munka- és lakáskeresésben, tájékoztattak a segélyszervezetek aktuális akcióiról. Arról is hallottunk, hogy a vajdaságiak anyagilag is kölcsönösen segítettek egymást, ha valamelyikük megszorult, átmeneti pénzzavarba került, a szervezet tehát afféle (informális) önszegélyező szerepet is betöltött. Az áttelepült vajdasági családok egzisztenciális helyzetének konszolidálódásával, a migráció intenzitásának mérséklődésével a szervezet feladata is megváltozott; a közvetlen érdekvédelem, segítség, tanácsadás stb. helyét fölváltotta egy közvetítő-összekötő hálózati szerep a Szegeden és környékén, valamint Vajdaságban élő vajdasági és az érdeklődő magyarországiak között. A szervezet rendszeres programjai között szerepel a vajdasági tematikájú szépirodalmi, tudományos kiadványok bemutatása, a Vajdaságból származó művészeti együttesek meghívása, s az évente megrendezett Délvidékiek Bálja, amelyen rendszerint otthonról érkező zenészek húzzák a talpalávalót. Ez a határokon átívelő tevékenységet folytató szervezet nem csak szoros kulturális, érzelmi köteléket jelent a szülőföldhöz, de eseményei, rendezvényei a vajdasági magyar identitás újraélésének és újratereztetésének is teret, alkalmat kínálnak.

Sajátos hálózatszervező szerepet láttak el az áttelepedett vállalkozók és vezető pozícióba került vajdaságiak. Az „önszegélyezés” e körben is gyakori volt, a gazdasági szereplők jellemzően segítettek egymást információkkal, piaci kapcsolatokkal, a vajdasági gyökerű vállalkozók is szívesen alkalmaztak vajdaságiakat. E gyakorlat háttérben egyértelműen azonosíthatjuk az egymással szembeni szolidaritást, a segítségnyújtás szándékát, de a tapasztalatok szerint sokan voltak elégedetlenek az anyaországbeli magyarok munkakultúrájával. Egy interjúpartnerünk például másfél évtizeden át a szegedi városi piac igazgatója volt, s e minőségében igen sok vajdaságit vett föl alkalmazottként, ám ezt ő nem a közös gyökerekkel indokolta, hanem azzal, hogy a vajdaságiak egyszerűen jobbak voltak, szorgalmasabban dolgoztak a helyieknél.

A határ magyarországi oldalán letelepedett vajdasági magyar migránsok sokféle, eltérő intenzitású és erősségű kapcsolatokat tartanak fenn s ápolnak az otthon maradtakkal. Fontos tudatosítanunk, hogy a szülőföldhöz, lokalitásokhoz és a Vajdasághoz kötődnek, vajdaságinak és óbecseinek, temerininek, szabadkainak, palicsinak stb. vallják magukat, s ugyan túlnyomó többségük rendelkezik szerb állampolgársággal is, a kibocsátó országhoz való kötődés elutasítása jellemző rájuk (GÖDRI, 2010). Leggyakrabban természetesen az otthon maradt szülőket, testvéreket, rokonokat látogatják, a hagyományos családi és vallási ünnepekre mindenképpen hazautaznak. Gyakran hallottunk arról, hogy a fiatal párok szülőfalujukban, helyi hagyományok szerint tartják az esküvőjüket; arról, hogy a gyerekek a nyarakat a Vajdaságban, nagyszülőknél vagy hittantáborban töltik. Szegeden élők arról számoltak be, hogy hétfégenként szívesen járnak helyi barátaikkal a közeli vajdasági bálókba, hogy a szilvesztert is otthon ünneplik, és nyaranta rendszeresen meghívják vajdasági otthonukba barátaikat.

Találkoztunk egy olyan áttelepült vajdasági magyar családdal is, amely az elmúlt húsz évben egy tekintélyes (EU-s támogatásokat is felhasználó), korszerűen felszerelt mezőgazdasági üzemet épített ki Magyarországon, jelenleg huszonhét embert foglalkoztatnak. A szülők azért döntöttek az áttelepedés mellett, mert a kárpótlás időszakában kedvező áron tudtak nagyobb földterületet vásárolni. A gazdaság felépítésének első szakaszában ők Magyarországon éltek, a három iskolás korú gyerek a nagyszülőkkel Vajdaságban maradt, s csak akkor hozták őket végleg át, amikor megvetették lábukat, és megépítették családi házukat. A gyerekek közép- és felsőfokú tanulmányaikat már itt végezték. A szülők ma is Magyarországon élnek, gazdálkodnak; az idősebb fiú az iskoláit követően visszatért a Vajdaságba, saját családjával a szülői házban él, és a szülei által alapított mezőgazdasági, valamint mezőgazdasági gépalkatrészek nemzetközi forgalmazásával foglalkozó vállalkozást vezet. A másik fiútestvér Magyarországon, de a szülőktől távolabb gazdálkodik, míg a lánytestvér a szülők irodájában dolgozik. A vajdasági mezőgazdasági üzem szorosan integrálódik ebbe a „transznacionális”, határon átívelő családi vállalkozásba. Volt egy időszak, amikor a magyarországi gazdaság gépei jártak át a Vajdaságba szántani, aratni, s eleinte a dolgozókat is a Vajdaságból hozták. A család magától értő természetességgel éli meg, hogy két különböző országban teremtik meg egzisztenciájukat. Itt is, ott is rendelkeznek ingatlanokkal, ami a harmadik generáció örökségét képezi. A távolság alig számít valamit, a családtagok naponta telefonálnak, skype-olnak, a szülők minden hétfégen hazautaznak a Vajdaságba, meglátogatják fiukat, unokáikat és az idősek otthonában élő nagymamát.

A határokon átívelő, transznacionális térben nem csak migránsok, ingázók, vállalkozók, diákok, doktori képzésben résztvevők, írók, művészek, egyetemi tanárok járnak mindkét irányba, de források, tárgyak, javak is mozognak. Néhány példát említünk csak. Ingázó munkások hozzák haza a fizetésüket; van, aki a szülői ház felújítására küldi haza megtakarításait; a hazalátogatók kocsija meg van pakolva könyvekkel, gyógyszerekkel,⁷ ajándékokkal, míg visszafelé már hazai finomságokkal, cigarettával. E teret sűrű és intenzív határon átívelő kommunikáció hálózta be, a migránsok egymás közti és az otthoniakkal való kapcsolattartását a mindennapokban a mobiltelefon, internet, skype s a különféle közösségi portálok (migránsok által működtetett facebook-közösségek, internetes oldalak) is segítik.

⁷ Egy áttelepült vajdasági orvost ismerősei, rokonai nem csak hazalátogatásai alkalmából, de gyakran telefonon keresztül is diagnózis felállítására és terápiára kérik, s ő viszi magával a szükséges gyógyszereket Magyarországról.

ÖSSZEZÉS HELYETT

Nem tudjuk, miként alakulnak a migrációs folyamatok ebben a transznacionális, határon átívelő térben, hogy a migránsok második és harmadik, Magyarországon felnőtt és egzisztenciát teremtő generációjának életében a szülőfölddel való kapcsolatok mit jelentenek, mennyire lesznek intenzívek. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy e szálak szakadozhatnak a jövőben, fokozatosan elveszítik jelentőségüket és jelentésük is átalakul. Ennek hátterében egyfelől a migránsok következő nemzedékeinek magyarországi integrációja, más szóval az el- és bevándorlás klasszikus modellje áll. Másfelől azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kibocsátó szülőföld is megváltozott: a kilencvenes években megindult s intenzitásából ugyan veszít, de éppen a képzettebb, mobilabb vajdasági magyarokat érintő migráció, valamint a szerb menekültek betelepődése visszafordíthatatlan etnikai, demográfiai változásokat indított el a Vajdaságban. Magyarországra áttelepedett vajdasági és Vajdaságban élő magyar interjúpartnereink szinte mind beszéltek arról, mennyire megváltozott az otthonuk világa. A változás lényegét a többséget alkotó szerbek nyilvános térnyerésében látják: a maguk képére formálják a települések hagyományos arculatát, elfoglalják a nyilvános tereket, ahol már alig hallható magyar szó... Mindezek a radikális változások a kisebbségben élő vajdasági magyarok további migrációját tápláló forrássá válhatnak. S ez a migráció nem feltétlenül csak Magyarországra irányul, egyre többen kapcsolódhatnak be a globális migrációs folyamatokba, s indulhatnak el távolabbi országok felé. Mindez azonban „kitágítja” a migráció transznacionális terét, hálózatait.

IRODALOM

- BASCH, L.–GLICK SCHILLER, N.–SZANTON BLANC, CH. 1994: *Nations Unbound, Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Routledge, London and New York.
- BELANKA CSABA ISTVÁN 2007: A magyarországi tőke részvétele a szerb gazdaság átalakulásában – különös tekintettel a privatizációra. In: TIMÁR JUDIT (szerk.): *Határkonstrukciók magyar-szerb vizsgálatok tükrében*. MTA Regionális Kutatások Központja ATI, Békéscsaba. 48–57. o.
- BRAH, A. 1996: Diaspora, Border, and Transnational Identities. In: (szerk. n. n.): *Cartographies of Diaspora. Contesting Identities*. Routledge, London and New York. 178–210. o.
- BRUBAKER, R. 1998: Migration of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. – *International Migration Review*. 4. sz. 1047–1065. o.
- CAGLAR, A. 2006: Hometown Associations, the Rescaling of State Spatiality and Migrant Grassroots Transnationalism. – *Global Networks, a Journal of Transnational Affairs*. 6. évf. 1. sz. 1–22. o.
- DAHINDEN, J. 2005: Contesting Transnationalism? Lessons from the Study of Albanian Migration Networks from Former Yugoslavia. – *Global Networks, a Journal of Transnational Affairs*. 5. évf. 2. sz. 191–208. o.
- ERŐSS, Á.–FILEP, B.–TÁTRAI, P.–VÁRADI, M. M.–WASTL-WALTER, D. 2011: Stratégie éducative

- ou stratégie migratoire? Etudiants de Voïvodine en Hongrie. – *Géo-Regards*. 4. sz. 169–186. o.
- FAIST, TH. 2000: Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture. – *Ethnic and Racial Studies*. 23. évf. 2. sz. 189–222. o.
- FAIST, TH. 2004: Towards a Political Sociology of Transnationalization: The State of the Art in Migration Research. – *Arch.europ.sociol.* 45. évf. 3. sz. o. n.
- FEISCHMIDT MARGIT–ZAKARIÁS ILDIKÓ 2010: Migráció és etnicitás. A mobilitás formái és politikái nemzeti és transznacionális térben. In: FEISCHMIDT MARGIT (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 152–169. o.
- FILEP, B. 2009: *Cooperating Regionalist and Autonomy Movements in Europe: The Incentives and Effects of Transnational Networks*. VDM Verlag, Saarbrücken.
- GÁBRITY MOLNÁR IRÉN 2008: *A szerbiai emigráció fél évszázada*. <http://gabritymolnariren.com/emigracio.pdf> [2011. június 11.]
- GÖDRI IRÉN 2004: Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. – *Erdélyi Társadalom*. 2. évf. 1. sz. 37–54. o.
- GÖDRI IRÉN 2010: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: HÁRS ÁGNES–TÓTH JUDIT (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 87–124. o.
- GUSTAFSON, P. 2004: More or Less Transnational: Two Unwritten Papers. In: POVRZANOVIĆ, M. F. (szerk.): *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Willy Brandt Conference Proceedings. Malmö University. 64–76. o.
- IKM 2010: *Migrációs szándék a vajdasági magyar egyetemisták körében*. Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta. http://www.idkm.org/tanulmányok/Migracios_szandek1.pdf [2011. június 11.]
- LEITNER, H.–EHRKAMP, P. 2006: Transnationalism and Migrants' Imaginings of Citizenship. – *Environment and Planning A*. 38. évf. 9. sz. 1615–1632. o.
- MASSEY, D. S.–ARANGO, J.–GRAEME, H.–KOUAOUCCI, A.–PELLEGRINO, A.–TAYLOR, J. E. 2001: A nemzetközi migráció elméleti: áttekintés és értékelés. In: SÍK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. 9–40. o.
- NAGY ERIKA 2009: Constructing and Crossing Boundaries in a New (?) Europe. – *European Spatial Research and Policy*. 16. évf. 2. sz. 49–62. o.
- NAGY IMRE 2009: Határ menti együttműködés a Dél-Alföld és a szomszédos államok határterületei között. In: NAGY GÁBOR (szerk.): *Dél-Alföld*. MTA RKK, Dialóg Campus, Pécs–Budapest. 458–477. o.
- ÖZVEREN, E.–FAIST, TH. (szerk.) 2004: *Transnational Social Spaces: Agents, Networks and Institutions*. Ashgate, Aldershot.
- PÁL ÁGNES–NAGY IMRE 2000: Társadalmi-gazdasági folyamatok a magyar-jugoszláv határmenti térségben. In: SZUKK OLIVÉR–TÓTH JÓZSEF (szerk.): *Globalitás, regionalitás, lokalitás*. PTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs. 231–244. o.
- PRIES, L. 2001: The Approach of Transnational Social Spaces. In: PRIES, L. (szerk.): *New Transnational Social Spaces: International Migration and Transnational Companies in the Early Twenty-first Century*. Routledge, London and New York. 3–33. o.
- PRIES, L. 2010: *Transnationalisierung. Theorie und Empirie grenzüberschreitender Vergesellschaftung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften/Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
- SMITH, M. P. 2003: Transnationalism, the State and the Extraterritorial Citizen. – *Politics & Society*. 31. évf. 4. sz. 476–502. o.
- SZÖNOKYNE ANCSIN GABRIELLA 1997: Külföldi bevándorlók és befektetők Szegeden. – *Tér és Társadalom*. 11. évf. 3. sz. 143–156. o.

- SZÓNOKYKÉ ANCSIN GABRIELLA 2007: Szeged, mint a jugoszláv vállalkozások fellegvára az 1990-es években. In: KOVÁCS CSABA-PÁL VIKTOR (szerk.): *A társadalmi földrajz világi. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged.* 463–469. o.
- TAKÁCS, Z.-KINČEŠ, A. 2010: Migracija stanovništva iz Republike Srbije u susednu Mađarsku u razdoblju pre Šengenskog sporazuma. – *Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici.* 46. évf. 24. sz. 69–81. o.
- TÁTRAI PATRIK-KOCSIS KÁROLY-GÁBRITY MOLNÁR IRÉN-TAKÁCS ZOLTÁN 2013: A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. – *Tér és Társadalom.* 27. évf. 2. sz. 35–54. o.
- TILLY, CH. 2001: Áthelyeződött hálózatok. In: SÍK ENDRE (szerk.): *A migráció szociológiája.* Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. 89–104. o.
- VÁRADI MONIKA MÁRIA-WASTL-WALTER DORIS-FILEP BÉLA-GÁBRITY MOLNÁR IRÉN 2013: Bevezető: utak és úton lévők. – *Tér és Társadalom.* 27. évf. 2. sz. 3–34. o.
- VÉGEL LÁSZLÓ 1996: Modernitás és kisebbség. – *Korunk.* 7. évf. 11. sz. 25–44. o.
- VETROVEC, S. 2004: Migrant Transnationalism and Modes of Transformation. – *International Migration Review.* 38. évf. 3. sz. 970–1001. o.

TANULMÁNYI CÉLÚ MIGRÁCIÓ: A VAJDASÁGI HALLGATÓK ESETE

Takács Zoltán – Tátrai Patrik –
Erőss Ágnes – Filep Béla – Ristić Dušan

ABSZTRAKT:¹ A vajdasági magyar hallgatók Magyarország felé irányuló tanulmányi célú migrációja 1990-ben, a polgárháború kitérésével jelent meg szignifikánsan, majd vált egyre tömegesebbé. 2010-ben 3 152 vajdasági magyar tanult szülőhazájában Szerbiában, míg Magyarországon 1385-en folytattak felsőfokú tanulmányokat (ez a szerbiai létszám csaknem fele). A jelenséget főként az agyelszívás elméletét alkalmazva és mindkét ország/ régió szemszögéből nézve vizsgáljuk. Mivel a vizsgált jelenséget nagymértékben befolyásolják a különböző (magyar, illetve vajdasági magyar) nemzetpolitikák, ezért ezeket kiemelt fontosságuként ismertetjük. Tanulmányunk első fele főként statisztikai adatokra épülő makroszintű elemzés, amelyben a következő kérdésekre keressük a választ: milyen tulajdonságok jellemzik a Magyarországon tanuló vajdasági magyar fiatalokat; melyek a hallgatók tudományterületi aspirációi, milyen a területi koncentrációjuk és származási hely szerinti területi megoszlásuk, valamint a különféle felsőoktatási intézmények vonzása mennyire heterogén irányukba. Az így kialakuló képet interjúkból nyert tapasztalatainkkal igyekeztük árnyalni, és bemutatni az egyének és családok továbbtanulásról és letelepedésről szóló döntéseit.

KULCSSZAVAK: felsőoktatás, tanulmányi célú migráció, agyelszívás, migrációs döntések, Vajdaság–Magyarország

A TANULMÁNYI CÉLÚ MIGRÁCIÓ ÉS AZ AGYELSZÍVÁS JELENSÉGE

A tanulmányi célú migrációt, a migrációs rendszeren belüli növekvő jelentőségének

A tanulmány szerkesztett változata a *Tér és Társadalom* folyóirat tematikus számában (2013. 27. évf. 2. sz.) jelent meg: *Itthonok–otthonok – új otthonok: migráns élethelyzetek a Vajdaságban és Magyarországon a délszláv háború után.* A kutatás egy nemzetközi projekt keretein belül valósult meg („*Integrating (Trans-)National Migrants in Transition States.* TRANSMIG. 2009–2012”), a Svájci Nemzeti Tudományos Alap és a Svájci Fejlesztési és Együttműködési Ügynökség támogatásával. A magyarországi mélyinterjúk készítésében dr. Várad M. Monika, Rácz Katalin, Erőss Ágnes és dr. Tátrai Patrik kutatók vettek részt; míg a Szerbiában készült interjúkat Szügyi Éva és dr. Takács Zoltán rögzítették. A kutatás során szociológiai mélyinterjúk készültek 21–38 év közötti egyetemi- illetve főiskolai hallgatóval, diplomással, 2010-ben és 2011-ben. Az alanyok kiválasztása véletlenszerű volt. Az alanyok területi megoszlása származási hely (települések) szerint: Ada, Zenta, Magyarkanizsa, Szabadka, Óbecse, Topolya, Zombor, Szenttamás. Továbbá Magyarországon a tanulási célú migrációban érintett települések: Szeged, Pécs, Dunaújváros, Budapest, Gödöllő voltak.